

**ГЕОГРАФИЯ, ТУПРОҚШУНОСЛИК
ВА ЭКОЛОГИЯНИНГ ДОЛЗАРБ
МУАММОЛАРИ**

*Илмий-амалий
анжуман
материаллари*

Самарқанд-2018

айланди. Табиий ва иқтисодий география бу тизимнинг энг катта икки қисмини ҳосил қилди[2].

Адабиётлар

1. Зокиров Ш.С., Тошов Х.Р. География тарихи. Бухоро. “Дурдона” нашриёти. 2015, 182 б.
2. Зокиров Ш.С., Тошов Х.Р. География тарихи. Бухоро. “Дурдона” нашриёти. 2018, 216 б.

Ramatullayev A., DJumaboyev T., Adilova O.A.

Samarqand davlat universiteti – Jizzax davlat pedagogika instituti

G’OBDIN TO’GI TABIATIGA TA’SIR KO’RSATUVCHI TABIIY VA ANTROPOGEN OMILLAR

Hududlardagi chollanish jarayoniga va tabiatning shakllanishiga ikkita omillar guruhi ta’sir ko’rsatadi: 1.Tabiiy omillar. 2.Antropogen omillar. Tabiiy omillarga yog’in miqdorining kamligi, haroratning yuqoriligi, shamolli kunlarning ko’pligi va kuchli shamollarning tez-tez takrorlanib turishi kabilar kiradi. Antropogen omillarga inson xo’jali faolyatining va kishilarning bevosita ta’sirlari kiradi. Tabiiy omillardan yog’in miqdori va uning yil davomida taqsimlanishi katta rol o’ynaydi. G’obdin tog’I atroflarida yiliga 300 mm dan ko’p miqdorda yog’in tushadi. Bu ma’lumotlar to’g’ga yaqin joylshgan G’allarol (347 mm), Milyutinskaya (hozirgi Lalmikor, 327 mm) meteostansiyalaridan olindi. Tog’ning yuqori qismlariga 400 mm atrofida yog’in tushadi. Bu ko’rsatkich yomon emas, chunki, Samarqand shahrida o’rtacha ko’p yillik yog’in miqdori 328 mm. Yog’in asosan bahor va qish oylarida yog’adi, iyun, iyul, avgust va sentyabr oylarida deyal yog’in bo’lmaydi. Shu sababli ham to’rt oy davom etadigan yog’insiz issiq davrlarda efemer va efemeroid o’simliklar qovjirab qoladi, faqat ko’p yillik buta va yarim butalar (qo’ziquloq, yantoq, shuvoq, moskavak, na’matak va ba’zi boshqa o’simliklar) rivojlanishda davom etadi. Agarda ushbu yog’adigan bir qismi yozda ham yoqqanda edi, yoz oylari ham tog’ yonbag’irlari yashil tUSDagi o’simliklar bilan qoplangan bo’lar edi.

Yoz oylari haroratning balandligi ham o’simliklarning tez qovjirab qolishiga sharoit yaratadi. Yozgi mavsum, iyun, iyul, avgustda havoning o’rtacha harorati 24 -27⁰ C bo’lishi, maksimal haroratning esa 39-41⁰ C ga ko’tarilishi kuzatiladi. Bunday issiq sharoitda ayrim o’simliklarga rivojlanishni davom ettiradi. Yog’in miqdorining kamligi, havo va tuproq haroratining yuqoriligiga shamol faoliyati ham qo’shiladi. Doim esadigan shamol tuproq qatlamini tez quritadi, o’simliklarning namni bug’lantiruvchanligini kuchaytiradi, yonbag’irlardagi qorlarni uchirib, chuqurliklarda top’lanishiga sabab bo’ladi. Issiq va quruq ob-havo sharoitida esadigan kuchli shamollar yonbag’irlardan tuproqlarni qum zarrachalarni uchirib ketadi, xatto o’simliklarni ham uchirib chuqurliklarga to’playdi. G’obdin tog’I atroflarida shamolli kunlar, ayniqsa, kuchli shamoillar ko’p takrorlanadi. Buni quyidagi jadvaldan ham ko’rish mumkin.

Shamolning maksimal tezligi m/sek. (Balasheva va boshq., 1963)

Stansiya	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Bulung'ur	20	17	17	17	24	20	20	17	17	17	17	28
G'allarol	20	20	20	20	17	17	20	17	17	20	20	20
Lalmikor	20	20	20	20	20	17	20	20	20	20	20	20

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, ko'rsatilgan stansiyalarda shamolning maksimal tezligi 17 m/sek.dan 28 m/sek. ga qadar yetadi. Bunday tezlikdagi kuchli shamol qurigan tuproqlardagi chang va qumlarni oson ko'chiradi, daraxtlarning shoxlarini sindiradi, gurunt va tuproqdagi namlikni kuchli bug'lantiradi. Umuman G'obdin tog'ining sharqiy qismida Sangzor vodiysida shamol uzluksiz esadi. Bu shamolni mahalliy xalq "Ilon o'ti" yoki "Ilon o'tdi" shamoli deb atashadi. Kuzda va bahorda esadigan doimiy kuchli shamollar dehqonchilik ishlariga halaqit beradi, daraxt gullarini to'kadi, kuz va qish oylari uylarni sovitiб yuboradi. Shu tufayli ham mahalliy xalq bu shamolni ilonning o'tiga oxshatadi [2].

Ancha kuchli shamollarning takrorlanishi ham hududda katta. Masalan, yanvar oyida Bulung'urda 38 % esadigan shamolning tezligi 3,9 m/sek.ni, aprel oyida 28 % esadigan shamol tezligi 4,1 m/sek., iyul oyida 45 % esadigan shamol tezligi 7,5 m/sek.ni va oktyabr oyida 48 % esadigan shamolning tezligi 4,9 m/sek.ni tashkil qiladi [1]. Ushbu raqamlar ham hududda kuchli shamollarning ko'p takrorlanishini, ayniqsa yoz oylari shamol tezligi oshishligini ko'rsatib turibdi. Cho'llanishni keltirib chiqaradigan antropogen omillar turlari ko'p. Bularni quyidagi guruhlarga bo'lish mumkin: 1) chorva mollarni boqish; 2) daraxt va utalarni kesish; 3) geologik qidiruv ishlari; 4) yo'l qurilishi ishlari; 5) qurilish uchun toshlarni kovlash; 6) dam olish uchun joylardan noto'g'ri foydalanish va boshq.

Bular ichida daraxt va butalarni o'tin uchun kesish va chorva mollarni tartibsiz boqish muhim rol' o'ynaydi. Aholi sonining ortishi bilan chorva mollari soni ham tez ko'pymoqda. Botanik mutaxassislar hisobi bo'yicha bitta qo'yni ochiq yaylovda boqish uchun yaylov mahsuldorligiga bog'liq holda 1,5 gektardan 2,0 gektar yaylov kerak bo'ladi. G'obdin tog'ida o'rtacha bitta qo'y yoki echki uchun o'rtacha 1,5 gektar yaylov yetarli hisoblanadi. Shu hisob bo'yicha 1000 ta qo'y-echkini bir yilda boqish uchun 1,5 ming gektar yaylov kerak bo'ladi. Hozirda esa bitta yirikroq qishloqda 3000 - 4000 bosh qo'y va echki, 500-600 bosh qoramol bor. Bularning yil davomida bir joyda boqilishini yaylov sig'imidan 5-10 barobar oshadi va tabiiy o'tlarning kamayib ketishiga sabab bo'lmoqda, natijada cho'llanish o'choqlari yildan-yilga kengayib bormoqda. Daraxt va butalarning qirqib yuborilishi tabiat qashshoqlanishiga ham bevosita, ham bilvosita ta'sir ko'rsatmoqda. Daraxt va butalarning kesilishi tufayli yer yuzasi ochilib qolmoqda, qor va yomg'ir suvlari yerga singmasdan oqib ketmoqda, bularning oqibatida tuproq yuvilishi kuchaymoqda, buloq suvlari kamaymoqda, soylar qurib qolmoqda. Bundan bir necha yuz yillar avval G'obdin tog'I qalin o'rmonlar bilan qoplangan bo'lgan. Demak, monitoring maydonchasidagi ekilgan archa, qayrag'och va bodomchalar, ularning yaxshi rivojlanayotganligi buning isboti. Bu uch turdagi qurg'oqchilikka chidamli daraxt va butalar 2014 yil ekilgan edi. Ular

sug'orilmaydi, toshloq muhitda o'smoqda, besh yil davomida ularning boyi 1,5 metr dan oshdi. Ana shu ashyoviy dalil ham tog'larda daraxt va butalarning yo'qligi aholi tomonidan ularning qirqib yuborilishini isbotlab turibdi. Bu kuchli omillardan tashqari geologik qidiruv ishlar, turli qurilishlar, avtoulavlarning tog' yonbag'ri bo'ylab tartibsiz harakatlari, yo'l qurilishlari, toshlarni kavlab olishlar va boshqa inson faoliyatining ta'sirlari ham tog'lar tabiatining yanada yomonlashubiga sabab bo'lmoqda.

Adabiyotlar

1. Balasheva E.N., Jitomirskaya O.N., Karaulshikova N.N., Sabinina I.G., Klimaticheskoe opisaniye Zarafshanskogo rayona. -L., 1963. -118 s.
2. Paxmatullayev A., Shirinboyev D., Adilova O. G'obdin yaylovlarida cho'llanish jarayoning rivojlanish dinamikasi //Geografiya XXI asrda: muammolar, rivojlanish istiqbollari. -Samarqand, 2017. -B.105-107.

Алимқулов Н.Р.

Тошкент давлат педагогика университети

ГЕОГРАФИЯ ТАЪЛИМИДА АМАЛИЙ КЎНИКМА ВА МАЛАКАЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

География таълимига хос бўлган амалий кўникма ва малакаларга куйидагилар киради: жойда мўлжал ола билиш, жой планини тузиш, топографик план ва турли мазмундаги географик карталарни ўқиш, табиатда ва жамиятда кузатиш, кузатиш материалларини ёзиб бориш ва қайта ишлаш, статистик иқтисодий материаллар билан ишлаш ва ҳ.к.

Кўникмаларни шакллантириш куйидаги босқичлардан иборат: кўникма аҳамиятини тушунтириш ва кўникма қўлланиладиган манбалар билан танишиш; кўникма таркиби билан танишиш, бажариш ва мустаҳкамлаш учун машқлар ишлаб чиқиш; янги ўқув вазиятида кўникмани қўллаш учун ижодий топшириқлар бериш кабилар.

Ҳар бир географик кўникмани шакллантириш мураккаб ҳаракат тизимларини талаб қилади. Одатда кўникма ва малакалар бир пайтнинг ўзиде шакллантирилади. Чунки, амалий топшириқларни бажаришда уларнинг айримлари онгли равишда, баъзилари бевосита, аммо онг назорати остиде бажарилади. Масалан, топографик планни ўқиш кўникмаси ўз ичига йўналишларни аниқлаш, масштаб ёрдамида пландаги масофаларни ўлчаш топографик белгиларни ўқиш, жойда объектлар ўртасидеги алоқадорликни ўрнатиш кабиларни олади. Юқоридагилардан топографик белгиларни ишлатишни билишгина малака даражасини белгилайди. Об-ҳавони кузатиш кўникмаси деганде термометр, барометр, флюгер билан ишлаш кўз билан булутлар шакли ва турларини, об-ҳавонинг бошқа аломатларини аниқлаш тушинилади. Шулар ичиде фақат об-ҳаво ҳароратини аниқлаш ва барометр билан ишлаш малака даражасигача кўтарилади.

МУНДАРИЖА

КОНФЕРЕНЦИЯНИНГ ЯЛПИ ЙИГИЛИШИ

Саттаров Ж.С. Агротимнинг бугуни ва эртаси.....	3
Ҳикматов Ф.Х., Ҳайдаров С.А. Зарафшон дарёси оқимини иқлим ўзгаришининг турли сценариялари бўйича баҳолаш.....	6
Холиқулов Ш.Т., Ортиқов Т.Қ. Ўзбекистон тупроқлари гумус ҳолати ва унга турли хил омилларнинг таъсири.....	10

1- СЕКЦИЯ: ТАБИИЙ ГЕОГРАФИЯ ВА ТАБИИЙ РЕСУРСЛАР ҲАМДА ЭКОЛОГИЯНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

Аббосов С.Б., Сабинова Н.Т. Шарқий Қизилқум чўл ландшафтларини шаклланишида тупроқлар қопламнинг аҳамияти.....	15
Раҳматуллаев А., Мамажанов Р.И., Баратов Х. Самарқанд вилоятининг шамол ресурслари картасини тузиш.....	17
Нигматов А.Н., Байкабилов Х.М. Жаҳон мамлакатларининг табиий-географик даврий тизими.....	21
Мурадов Ш.О., Киличева Д.И., Мукаррамова Г.А. Разработка и внедрение модернизированных методов обучения предмета экология в небиологических направлениях ВУЗов.....	25
Abdullayev S.I., Nazarov M.G. Seliteb landshaftlarning geoeekologik holatini o'rganish.....	29
Abdullayev S.I., Muqumova N.I. Geoeekologiya geografik va ekologik bilimlar tizimida.....	32
Зокиров Ш.С., Тошов Х.Р. География тарихи монографиясининг янги наشري хўсусида.....	35
Ramatullayev A., Djumaboyev T., Adilova O.A. G'obdin to'gi tabiatiga ta'sir ko'rsatuvchi tabiiy va antropogen omillar.....	39
Алимқулов Н.Р. География таълимида амалий кўникма ва малакаларни шакллантириш.....	41
Иззатуллаев З.И., Боймуродов Х.Т. Ўзбекистон худудида тарқалган куруклик қориноёкли моллюскалари (mollusca, gastropoda, pulmonata)нинг тупроқ зоналарида тарқалиши ва экологик гуруҳлари.....	44
Хайитов Ё.К. В перспективе использование водных растений в народном хозяйстве Бухарской области.....	46
Erdonov M., Ko'chkinova M. Surxondaryo viloyatining noyob tabiat yodgorliklari	48
Raxmatov Yu., Tursinova U. «Afrika materigi» mavzusini o'qitishda innovatsion texnologiyalarning ahamiyati.....	51
Рафиқова Н.А. Табиатдан фойдаланишнинг оптималлаштириш мезонлари.....	54
Эшқувватов Б. Ландшафт-экологик таҳлилда географик ахборот тизимининг роли.....	57
Ҳакимов О.Н. Қуйи Амударё табиий географик ўлкасидаги чўлланиш жараёни ва уни ўқитишда географиянинг анъанавий услублари.....	59